

Rien Van den Brand

De verpleging van gewonde soldaten in Grave als gevolg van het mislukte Staats beleg van bezet Maastricht in 1676

Inleiding

In de nasleep van het rampjaar 1672 was Maastricht in 1673 door de Fransen veroverd. Nadien werden de vestingwerken in opdracht van Lodewijk XIV aanmerkelijk versterkt door vestingbouwkundige Sébastien le Prêtre, heer van Vauban (1633-1707). Het Franse garnizoen in de stad stond onder leiding van de ingehuurde Spanjaard en waarnemend commandant Juan Salvador de Calvo Gualvez (1625-1690). Vanaf 7 juni 1676 belegerden Staatse troepen de stad, in een vergeefse poging deze te heroveren. Op 27 augustus 1676 zag het Staatse leger zich genoodzaakt het beleg op te geven, toen een imposant Frans ontzettingleger de belegerde vesting naderde.

Ernstige waarschuwing van de Raad van State uit Den Haag vanwege een dreigende Franse overval op Maastricht, juni 1673. Bron: BHIC, Den Bosch. Toegang 7156, Stadsbestuur Grave, Publicatiën, Inv. nr. 18.

Daardoor kwam een einde aan een expeditie, die door een aantal tegenslagen toch al niet voorspoedig was verlopen en zou uitlopen op een totaal fiasco.¹ De Staatse legereenheden kampften van meet af aan met een gebrek aan belegeringsmaterialen en werden geteisterd door besmettelijke ziekten als dysenterie waaraan veel soldaten bezweken. Ook de hulp van Spaanse, Brandenburgse, Neuburgse, Engelse en Osnabrückse troepen vermocht de positie van de Staatsen niet te verbeteren. De operatie zou geen hoogtepunt gaan vormen in de carrière van prins Willem III van Oranje (1650-1702), die zo graag op glorieuze wijze een einde aan de Franse aanwezigheid in Maastricht had willen maken.²

Na een spoedberaad op het slagveld, besloot de Staatse legerleiding om met geschut en ammunitie en een groot aantal zieken, verminkten en gekwetsten in lichte vaartuigen de Maas stroomafwaarts te zakken.³ Het betrof ongeveer honderd gewonden. Waarnaartoe? In deze bijdrage willen wij meer in detail ingaan op het beantwoorden van deze vraag, en hier op aansluitend op de verzorging van zieke en verminkte Staatse soldaten.⁴

Keuze viel op Grave

De verzorging en verpleging zou uiteindelijk plaats gaan vinden in de net weer Staats geworden stad Grave. Daarover zullen de gedeputeerden te velde, waaronder Dyckvelt, als vertegenwoordigers in het leger in de beraadslagingen tussen de Staten-Generaal en de Raad van State, een rol gespeeld hebben. Ten gevolge van de Franse bezetting van Maastricht kon men voor de verpleging van de Staatse gewonden immers niet beschikken over de stedelijke gasthuizen van Sint-

1 L.J. Morreau, *Bolwerk der Nederlanden*, Assen, 1979.

2 J.M.H. Mosmuller, 'De belegering van Maastricht in 1676', *Om de vesting*, 1990, afl. 4, 37-42 en 1991, afl. 2, 13-18; idem, *De Franse opmars onder Lodewijk XIV. Een militair-politieke geschiedenis van Maastricht en de Landen van Overmaas tussen de Vredes van Munster en Utrecht*, Heerlen, 2018, 109 e.v.

3 F.J. G. ten Raa, *Het Staatse Leger, 1568-1795*, dl. 6, Den Haag, 1940, 58.

4 Over de medische verzorging in het gewest Groningen na de inval van de Munsterse troepen rond 1665 en 1672, zie de dissertatie van A.H.M. Kerkhoff, *Over de geneeskundige verzorging in het Staatse leger*, Nijmegen, 1976.

Catharina en Sint-Nicolaas, die daarvoor sinds 1618 al werden gebruikt en diende men naar elders uit te wijken.⁵

Vanaf midden augustus 1676 kwamen gewonden per schip uit Maastricht in Grave aan. Voor het transport van zieke en gewonde Staatse soldaten van Maastricht naar Grave werden schepen en ponten vrijgemaakt. In allerijl moest de Staatse artillerie, bestaande uit verschillende vuurmonden of kartouwen, het mortiergeschut en het onbruikbaar geworden geschut, buiten het bereik van de Fransen worden gebracht. Voor verplaatsing van de zwaarste kartouwen waren soms twintig trekpaarden per kanon nodig. Dat gold ook voor het overbodig geworden krijgsmaterieel en allerlei voorraden.⁶ In een paar dagen en nachten probeerde men zoveel mogelijk oorlogstuig uit de belegeringslinies en nauwe loopgraven te recupereren om naar veiliger oorden in het noorden te vervoeren.

Om de diepgang te beperken werd veel op platbodemvaartuigen geladen. Er moest door de schippers heel nauwlettend gemanoeuvreed worden, want de Maas kende 's zomers een lage waterstand. Er moesten vele ondieptes vermeden worden. Op 29 augustus 1676 was alles ingescheept. Wat wegens gebrek aan transportmiddelen niet meekon, werd in het water geworpen of verbrand. De rest van de Staatse troepen, door ziekten en vermoeienis gekweld, marcheerde af in verschillende richtingen. Onderweg werd veel geplunderd en de boerenbevolking zocht een goed heenkomen.

Midden september 1676 keerde de intussen herstelde legeraanvoerder en stadhouder Willem III, prins van Oranje, in Den Haag terug om er verslag te doen van de mislukte expeditie en de Maastrichtse belegering.⁷ Begin augustus had hij op het slagveld in zijn rechterarm een niet ernstige schotwond van een musketkogel opgelopen.

5 *Provisoren en rentmeester van de gasthuizen van Sint Catharina en Sint Nicolaas Maastricht, 1618-1793*, Gemeentearchief Maastricht, onuitgegeven plaatsingslijst.

6 J.P. Puype, *Blanke wapens: Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600: zwaarden, degens, sabels en ponjaards: historisch overzicht en typologie*, Lochem, 1981

7 Ten Raa, *Het Staatsche Leger*, dl. 6, 58.

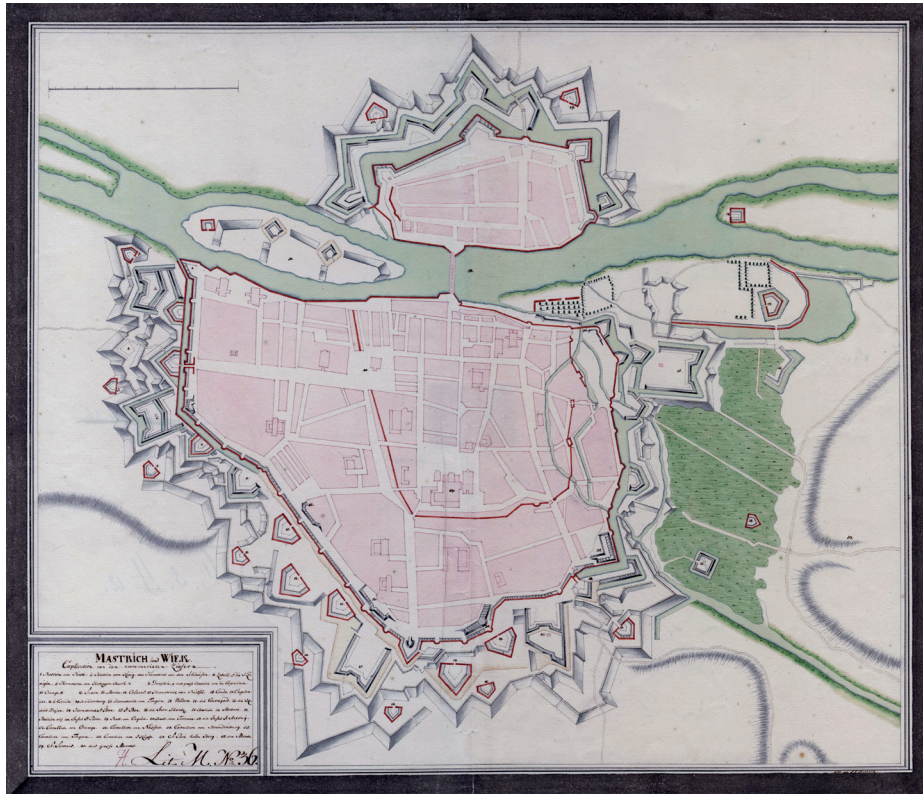

Het Valkhof in Nijmegen, door Aelbert Cuyp, ca. 1652-1654. Olieverf op paneel. Collectie Indianapolis Museum of Art (accession number 43.107).

Gequetsen ter verpleging in de vestingstad te Grave en hulp uit Nijmegen

In Grave werd men min of meer overvallen door de snelle aanvoer van het grote aantal zwaar gewonde Staatse soldaten uit Maastricht.⁸ In het begin waren het maar een paar gewonden, die in de nieuwgebouwde Maashaven van Grave aan land geholpen werden. Ongetwijfeld zullen verschillende ernstig gewonden de scheepstocht van Maastricht naar Grave niet overleefd hebben en aan land zijn gezet. Een zeemansgraf zal door de geringe diepte van de Maas niet gekund hebben.

8 Met dank aan Kees Goossens en Arno Coopmans (Stichting Erfgoed Maaszicht Grave) voor het attenderen op en de geboden hulp met het fotograferen van het Archief van het Sint-Catharinagasthuis (Grave), in het bijzonder inv.nr. 487 bevattende een aparte bijlage over gewonde Staatse soldaten uit Maastricht.

De vesting en bastions van Maastricht, 17^e eeuw. Bron: Krigsarkivet, Stockholm.

‘Het cureren en verbinden van de sware gequesten’ was een van de grootste zorgen in Grave. Die stad was niet voorbereid op de vele gewonde soldaten, die met schepen en ponten dagelijks aankwamen. Er waren vrijwel geen voorzieningen, het ontbrak vooral aan verbandmateriaal, medicamenten en chirurgijns. Het stadsbestuur besloot op zondag 16 augustus een afvaardiging naar Nijmegen te zenden om hulp in te roepen.⁹ Deze afvaardiging bestond uit de Graafse burgemeester Verbolt, schepen Koevenhoven en ontvanger Scotte. Wanneer de Staten-Generaal in Den Haag daarmee konden instemmen, zou Nijmegen op het verzoek ingaan en ‘alle behoorlicke assistentie’ verlenen.

9 Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Archief van het Stadsbestuur Grave (1290-1810), 7156 (code archieftoegang).

De daaropvolgende woensdag was er weer spoedberaad in het Graafse raadhuis, waarbij ook ‘de chirurgijns binnen de stad Grave’ ontboden waren.¹⁰

Het dringende verzoek aan Nijmegen luidde om ‘goede sorge te willen draegen voor de gequetste soldaten’, zodat die goed ‘gecureerd’ en naar behoren verbonden zouden worden. In Grave was men daar al dagelijks mee bezig, maar men wilde graag nog een goede meesterverpleger uit Nijmegen aan het team toegevoegd hebben. Na enige deliberatie werd goedgevonden dat er verdere ondersteuning zou komen via hun meester chirurgijn Cristoffel Dietz van Nijmegen.

Geestelijke bijstand van gewonden en stervenden; een sieckentrooster

De verpleging van de patiënten in Grave had veel voeten in de aarde. Voortdurend waren er besprekingen met de Graafse magistraat, waarbij op 15 september 1676 ook de Graafse predikant Huijts (?) aanwezig was.¹¹ Volgens de predikant lagen er wel zestig stervende en ‘seer krancke’ soldaten, die vaak door een collega – de predikant Ardenne – werden bijgestaan. Deze was intussen zelf ook ‘siecklick’ geworden. Hij kon zijn werk onmogelijk voortzetten om alle gewonden te bezoeken en bij te staan in hun laatste uren. Hij verzocht dringend om een betaalde ‘sieckentrooster’ voor de tijd van een jaar te willen benoemen. Als vergoeding stelde hij een jaarlijkse som voor van honderd gulden, te betalen uit de kerkelijke inkomsten en niet ten laste van de stadskas. De predikant kwam met een concreet voorstel om de kerkelijk voorzanger Arnold Rebons als zieken- trooster te benoemen. Hetgeen geschiedde.

Tot oktober 1676 kreeg Arnold vanwege de rendant van Grave jaarlijks als stadsdienaar 85 gulden betaald. Het nieuwe ambt van ziektentrooster bracht hem een hoger inkomen.¹²

10 BHIC, Stadsbestuur Grave, 7156, inv.nr. 49, Resolutieboek, 16 en 19 augustus 1676.

11 BHIC, Stadsbestuur Grave, 7156, inv.nr. 49, Resolutieboek, 15 september 1676.

12 BHIC, Stadsbestuur Grave, 7156, inv.nr. 240, f° 38 v°.

Wederopbouw en barakken

Toen de slachtoffers uit Maastricht in Grave arriveerden was de vesting- en garnizoensstad Grave, zelf juist van de Franse bezetting verlost, nog volop bezig met de wederopbouw en het herstel van de verwoestingen van de Staatse beschietingen tijdens het beleg van 1674. Het stadsbestuur van Grave meldde in de jaren 1676-1677 geen pachtgelden te kunnen vorderen van hun 'toorens, huijsen ende hutten', omdat ze alle 'door de Franschen sijn geruineert ende daer naer met de (Staatse) belegering voorts ter neder geschooten'.¹³ Verder was de stad nog aan het bijkomen van de opgeheven Franse bezetting. Het Franse leger had drie dagen na de capitulatie van 25 oktober 1674 Grave verlaten. De Staten-Generaal waren zodanig verheugd over deze herovering van de stad door stadhouder Willem III, dat zij besloten ter herinnering een zilveren gedenkpenning uit te geven. Op de voorzijde van de penning het portret van Willem III en op de keerzijde een gegraveerde voorstelling van het beleg van Grave.¹⁴

De stad was totaal in puin achtergebleven, geen huis stond meer overeind of was bewoonbaar. De Staten-Generaal verleende Grave enkele jaren belastingvrijstelling als tegemoetkoming voor de herstelwerkzaamheden en om het economische leven weer op gang te brengen.¹⁵

*Zilveren gedenkpenning belegering en inname Grave 1674 op de Fransen.: Voorzijde prins Willem III, achterzijde het beleg van Grave.
Origineel: Stichting 'Graeft Voort' te Grave. Vriendelijk dank voor de afbeelding van mevr. Dr. Leny van Lieshout te Grave.*

13 BHIC, Stadsbestuur Grave, 7156, inv.nr. 240, Rekeningen (1676), dl. 2, f° 23.

14 M. Carasso-Kok en J. Levy-van Halm, *Schutters in Holland. Kracht en zenuwen van de stad*, Zwolle, 1988, 267 (afbeelding 83).

15 J.P.C.M. van Hoof en H. Roozenbeek, *Grave als militaire stad*, Den Haag, 1998, 40-41.

Daar bovenop kwam nu plotseling de primaire behoefte aan lekdichte houten hutten en barakken als onderkomen voor de uitgeputte gewonden. De grote stroom gewonden begon al vanaf 16 augustus 1676. De stakkers waren slecht gekleed en de zwaargewonden provisorisch verbonden. Zij waren veelal per compagnie ingedeeld en zo ook ingescheept, zowel vóór als na het opbreken van het Maastrichtse beleg.

Enige gegevens van die gewonden zijn schriftelijk vastgelegd in een klein register van het Graafse Sint-Catharinagasthuis, met het opschrift:

‘Aenteijckeninghe van de gequetste soldaten van de Heer van Walenburghs Regiment als andere, die van Maastricht soo in het Gasthuys als in de St. Jacobs oft Ruijters Baracken op den 18e Augusti 1676, als oock naer dato sijn gecomen en van die tijd af haer cost en dranck uijt het Gasthuys tot Grave hebben genoten’.¹⁶

Het Graafse stadsbestuur onder leiding van de nieuwe burgemeester Cornelis van Koevenhoven had de grootste moeite de slachtoffers allemaal onder te brengen. Zij kwamen uiteindelijk op vier verschillende locaties in de stad terecht: in de kleine barakken, in de zogeheten Sint-Jacobsbarakken, in het Heilige Geesthuis en in de speciaal gebouwde noodbarakken.

De magistraat van Grave had bevel gegeven aan het bestuur van het stedelijk Sint-Catharinagasthuis om voor het onderhoud, de kost en de drank, alsook het linnengoed voor ‘soo veel gequetsen in het Geesthuis’ en in de verschillende barakken te zorgen. De dag- en nachtvergoeding van de Staten-Generaal aan het gasthuis voor deze zorg of verpleging bedroeg vijf stuivers per dag. Dit was een bescheiden bedrag. In 1703 ontving het hospitaal in Maastricht als dagvergoeding voor onderdak, voeding, medische en verpleegkundige zorg al acht stuivers. Dat werd in 1728 tien stuivers.¹⁷

De voedselvoorziening voor de gewonde soldaten kwam in Grave bovenop het gebruikelijke bakken van roggebroden, die meerdere keren per week onder de

16 H.B.M. Essink, *De archieven van het Graafse Sint Catharina-Gasthuis*, Grave, 1964, inv.nr. 487.

17 J. Notermans, *Het militaire hospitaal van Maastricht in het midden van de achttiende eeuw*, Nijmegen, 1984, 10

armen en wezen in de stad werden verdeeld. Het was niet ongebruikelijk dat er tot 30 malder rogge (circa 4000 kg) aan broden voor de behoeftigen werd gebakken. Dit is bovendien nog exclusief de tarwebroden.¹⁸ Uit de voorafgaande rekeningen kunnen we zelfs afleiden dat er voor het bakken van de broden aanvullende hoeveelheden rogge, tarwe en boekweit werden geleverd op de zolders van het gasthuis. Normaliter werden deze broden door ‘de Stadts- en kerckendienaers aen nootdruftige menschen’ uitgedeeld. In de kelders stonden de wijnvaten, de potten en tobben met grote hompen boter, de eieren en de tonnen of ‘pijpen’ uitheems bier (‘Homborch, Bremerbier, Unciaes bier en joepenbier’), alsook hun eigen dun- en dikbier.¹⁹ De gebruikelijk uitdeling van broden in Grave aan armen en wezen werd nu dus naar aanleiding van het beleg in Maastricht onderbroken of bemoeilijkt door de urgente zorg voor de aangevoerde gewonde Staatse soldaten.

In de Graafse stadsrekening staan deze uitgaven genoteerd naast de gebruikelijke beloningen of ‘tractementen’ en stadskleding voor de bode van het gasthuis, de koster, de schoolmeester, de stadsomroeper, de toezichthouders op het turfsteken in de Peel, de zogeheten ‘Peelbewaerders’, de provisoren van het gasthuis en andere dienaars.

Ook werden er voor de verwarming zeer grote hoeveelheden gedroogde turf uit de moerassige Peel aangevoerd.²⁰ Soms meer dan honderd ‘lasten’. Dat zijn ‘voeders’ of volle wagens met turf. Om een voorbeeld te noemen: voor het lastige transport vanuit de Peel van 132 wagens met turf beladen, betaalde het gasthuis per wagen ruim negentien stuivers.

Verder werden door de beheerder of rendant van het gasthuis op onregelmatige basis kleine contante geldbedragen uitbetaald aan bepaalde passanten, ‘die met de fransen oorlogh met seer voele quame’, als ook aan de stedelijke armen en wezen en aan de hier ondergebrachte gewonde soldaten.

Bij de zorg voor het nodige linnengoed moeten wij ook het verwerken rekenen van het aangeleverde vlas tot onder meer beddenlakens, tafellakens, *schortel-doecken*, hemden, zakken, verband, handdoeken als ook doodskleden.

18 Essink, *Graafse Sint Catharina-Gasthuis*, inv.nr. 325.

19 BHIC, Stadsbestuur Grave, 7156, inv.nr. 79, Ordonnantie 29.

20 M.P.J. van den Brand, *Lief en leed in en over de Oude Peel*, Venlo, 1982; R. van den Brand, ‘Jan van Call: ‘urwercker und landtmeter der Stadt Nimege’, kanaalontwerper Brabantse Peel’, *Nijmeegs Katern*, 1992, december, 8-13.

Amputatietechnieken vormden een belangrijk onderdeel van de militaire geneeskunde. Bron: L. Heister, Institutiones chirurgicae in quibus quidquid ad rem chirurgicam pertinent, optima et novissima ratione pertractatur (Amsterdam 1739). Collectie Stadsbibliotheek Maastricht.

Vanaf september 1676 moest – veel vaker dan gebruikelijk – elke week voor het gasthuis en het Heilige Geesthuis extra bier gebrouwen worden voor de *soo veel gequetsten* uit Maastricht. Aanvullende hoeveelheden malders koren, erwten, zemelen en malt werden bijgekocht en in balen op zolders gehesen. Soms kregen de patiënten als ‘medicijn’ een ei extra, een appel, peer of druiven, wat honing of melk, een stukje peperkoek, een scheutje gegist honingdrank of mede, bier en wijn. Andere medicamenten of kruidenextracten worden niet gemeld.

Verzorging en verpleging

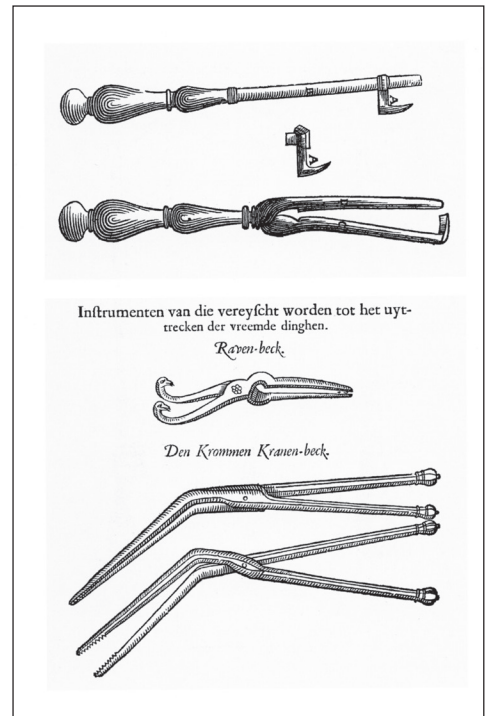
Een enkele keer zien wij in de administratie van het Graafse gasthuis ook vrouwen van gewonde soldaten vernoemd worden, die daar ‘nije eijgen hembden’ kregen. Datzelfde geldt voor de zelden in de rekeningen genoemde dokter of chirurgijn Jan Crijns. Zijn hulp werd wel eens bij een ongeval, bijvoorbeeld een beenbreuk, ingeroepen. De kosten voor de stedelijke ‘medecynmeester en de apoteker’, die

regelmatig in de 16^e-eeuwse stadsrekeningen van Grave opduiken, vinden we echter in 1676 en volgende jaren niet meer terug. De oorzaak of reden daarvan weten we niet. Wel worden andersoortige verzorgingskosten van de gewonden genoemd. Zo moesten soms buitengewone reis- en veerkosten gemaakt worden. Een voorbeeld daarvan zien wij op 20 mei 1677 als Peter van Rosmalen opdracht krijgt om ‘een gequetst soldaet naar Nimmegen tot zijn moeder’ te begeleiden.

Kijken wij vervolgens naar het verplegend personeel en de militaire afdelingen waar de gewonden toe behoorden. Allereerst de verpleging *an sich*, hoe zal dat geweest zijn? Sommigen werden slechts enkele weken verpleegd, anderen verbleven er maanden of stierven er.

De verplegende dienstmaagden en bedienden waren niet medisch geschoold. Zij teerden vooral op eigen praktijkervaring. Zij werkten met al dan niet uit de eigen moestuin verkregen geneeskrachtige planten en kruiden, die soms tot poeders, zalf en siroop verwerkt werden.²¹ De plaatselijke apotheker van Grave heeft vermoedelijk van tijd tot tijd medicijnkisten bij de chirurgijns afgeleverd, die niet opgetekend zijn in de verpleegadministratie van het gasthuis.

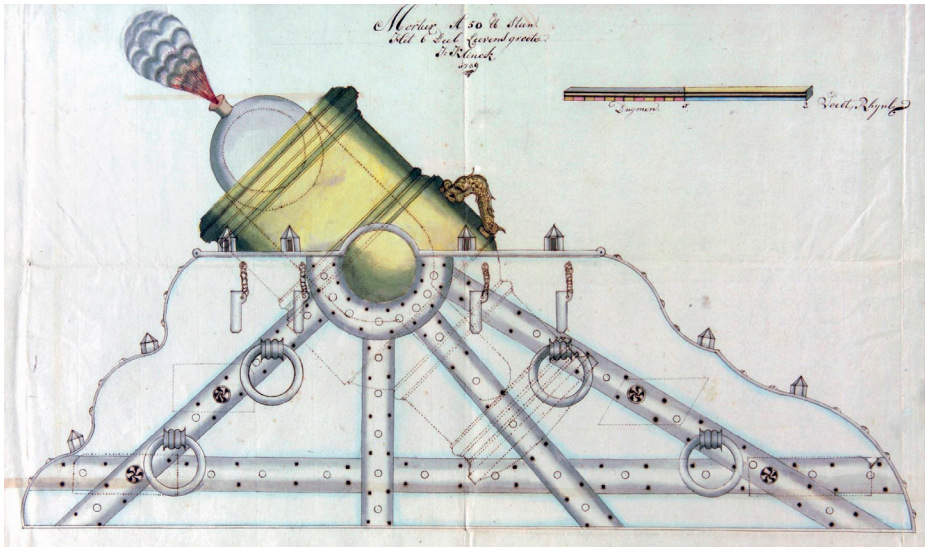
Tot hoofd medicijnendoctor van het Staatse leger werd Benjamin Broeckhuysen van het hospitaal of gasthuis van 's-Hertogenbosch benoemd. Hij stelde in mei 1676 een ontwerpreglement op waar de ‘doctoren’, apothekers en chirurgijns zich aan te houden hadden bij het cureren van de zieke en gekwetste ruiters en soldaten.²²

Chirurgijnsinstrumenten, onder meer om kogels uit het lichaam te verwijderen. Bron: Ambrosius Paré, De chirurgie, en opera van alle de wercken (Amsterdam 1655).

21 K. Wappenschmidt, *Roskastanien und Hundsrosen. Über die Wirkung und Schönheit von Arzneipflanzen*, Neuss, 2017; W.F. Daems, *Geneeskruiden. Van giftplant tot geneesmiddel*, dl. 1 en dl. 2, Gorssel, 1973; Ububchasy de Balduch, *Herbarium. De natuur als heelmeeester. Medische wenken uit een middeleeuws handschrift*, Amsterdam, 1980.

22 BHIC, 178, Resoluties van de Staten-Generaal, inv.nr. 22, f° 181, 13 mei 1676

Mortier voor kogels of granaten tot 100 pond als krombaangeschut in stelling.

Gewonde compagniesoldaten naar Grave

In de gasthuisregistratie vinden we de al dan niet op draagbaren aangevoerde gewonden uit het mislukte beleg van Maastricht gedetailleerd weergegeven.

De gewonden staan verdeeld onder verschillende regimenten en geadmini- streerd onder ongeveer 25 met naam genoemde compagnieën.

Per compagnie zullen wij naar de kosten van de verzorging kijken van de gewonde compagnie-soldaten. Jammer genoeg staan die kosten alleen in een vast algemeen bedrag per dag vastgelegd. Hierdoor krijgen wij helaas geen beter beeld van de bijvoorbeeld toegediende kruiden, ‘medicijnen’, amputaties, speciaal voedsel of dokters- en verpleegkosten. De gewonde manschappen vin- den we met hun verzorgingsduur en kosten per compagnie vermeld. Hun kos- ten zijn door het gasthuis in rekening gebracht. Ze staan als volgt geregistreerd:

Compagnie van den Heer van Walenburghs

Uit deze compagnie is op 18 augustus 1676 Willem van Groeningen als gewonde ondergebracht in 'den cleijne bracken' in Grave, waar hij tot de zesde september verbleef. Daarna kon hij naar zijn onderdeel, 'sijn quartier', terugkeren. Zijn verzorging in Grave duurde negentien dagen en de dagelijkse kosten bedroegen vijf stuivers. In totaal negen gulden en vijftien stuivers. Dit bedrag werd voldaan door Koevenhoven, een van de twee dienstdoende Graafse burgemeesters.

Een andere zwaar gebleeserde soldaat was Bastiaens Ballens, die een week later op 24 augustus per schip in Grave was gearriveerd. Hij werd in de Sint-Jacobsbarakken ondergebracht waar zijn verpleging anderhalve maand in beslag nam. Na 43 dagen keerde hij op 6 oktober weer naar 'sijn quartier' terug. De gedeclareerde kosten bedroegen tien gulden en vijftien stuivers.

Compagnie van luitenant-kolonel Valckenburghs

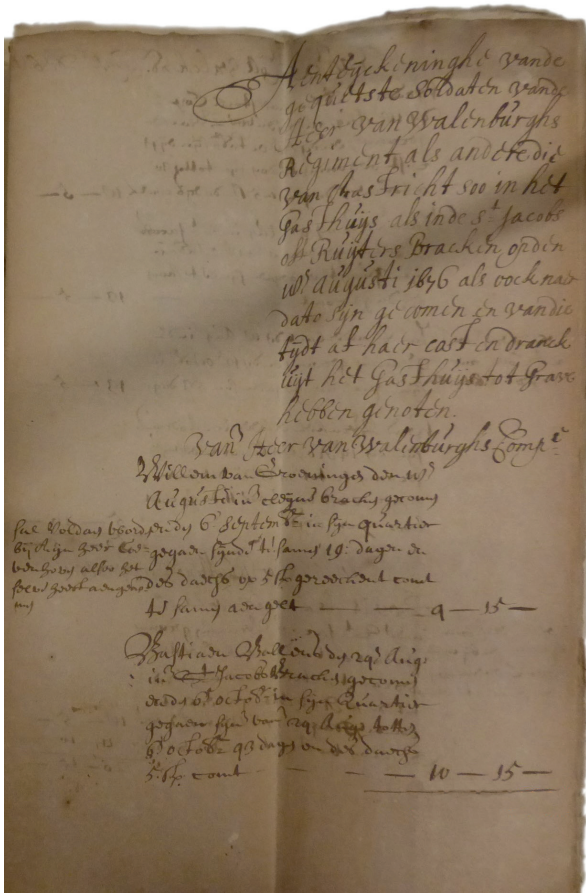
De gewonde korporaal Hendrick Crommenstock van deze compagnie was ook op 18 augustus in Grave terecht gekomen in de nieuwgebouwde barakken. Op 30 oktober was hij zo ver hersteld dat hij voor 'sijn eijgen cost' kon gaan zorgen. Hierdoor bleven de verpleegkosten beperkt tot 73 dagen aan vijf stuiver per dag, dus rekende men in totaal achttien gulden en vijf stuivers.

Jan Rens van deze compagnie vond van 18 augustus tot 12 oktober, dus 53 dagen, eveneens in de Sint-Jacobsbarakken onderkomen en verzorging. Ook hij trok daarna naar zijn militair kwartier terug.

Als derde gewonde militair werd Jan Sonderlant vanaf 18 augustus 53 dagen verpleegd in de barakken. Op 12 oktober keerde hij samen met Jan Rens naar zijn onderdeel terug.

De verplegingsrekening van dertien gulden en vijf stuivers ging naar zijn niet met naam genoemde luitenant-kolonel (Valckenburghs?), die alles betaalde.

Op 14 november 1676 kwamen nog eens twee gekwetsten uit Maastricht in Grave aan. Het waren Hendrik Brukel en Derrick Aberams, die elf dagen in het Heilige Geesthuis verbleven. Daarna konden ze zelf voor hun eigen kost zorgen. De vraag rijst of dit nog gewonden van krijgshandelingen zijn geweest

Titelomslag van de lijst van gewonde en verminkte Staatse soldaten uit Maastricht per compagnie geordend, anno 1676. Gasthuisarchief Grave, Inv. nr. 487. Foto: auteur

of dat we hier eerder aan min of meer herstelde slachtoffers van ‘n besmettelijke ziekte moeten denken, mede gezien de late aanvoer.²³

Compagnie van majoor Ruijterberg

De op 3 september aangekomen gewonde Gerrit Frans werd eerst in de St-Jacobsbarakken en in november nog eens tien of elf dagen naar het Heilige Geesthuis gebracht. Beide rekeningen van respectievelijk ruim achttien gulden tot 15 november en

twee gulden tot 25 november – tezamen twintig gulden en vijftien stuivers – werden betaald door burgemeester Koevenhoven van Grave.

Compagnie van kapitein Boxcels

Van de vier ‘Maastrichtse’ soldaten van deze compagnie, die als gekwetst in Grave terecht kwamen, zou er maar één overleven. De eerste van de drie gestorven soldaten was de zwaargewonde Jan van Papendreg/Papendrech, die op 18 augustus in het Heilige Geesthuis verpleegd werd. Hij stierf er op 2 september. Niet alleen de vijftien dagen verpleging werden door het gasthuis in rekening gebracht maar ook drie gulden voor de kosten van zijn doodskist.

23 Kanttekening van J. Notermans, juli 2017.

Detail van een plattegrond van de vestingstad Grave uit de eerste helft van de 17e eeuw, met rechts van de ingetekende kerk het Catharina-gasthuis. Herkomst: <https://www.bommeltje.nl>.

Ook zijn compagnon Christiaen Eenhoorent, die op dezelfde dag ‘int Geesthuijs’ opgenomen was, overleed er na dertien dagen. Zijn verpleeg- en doods-kistkosten werden eveneens in rekening gebracht.

Jan Jans, de derde ernstig gewonde soldaat die vanaf 18 augustus verpleegd werd in de St-Jacobsbarakken, kwam na zeventien dagen in september te overlijden. Het leven van de *gequetste* Thonis Bosman kon gered worden. Na 71 dagen verpleging in dezelfde barak keerde Thonis op 29 oktober terug naar zijn kwartier.

Compagnie van kapitein Berchout

Zoals velen kwam op 18 augustus ook de zwaargewonde Hans van de Vaan in het Heilige Geesthuis terecht, waar hij na elf dagen overleed. Als gewoonlijk werden zijn verpleegkosten en die van zijn grafkist in rekening gebracht.

Op 23 augustus kwamen nog twee andere gewonden van deze compagnie in Grave aan; zowel Joost de Coninck als Court Jans kregen verzorging in het Heilige Geesthuis. Joost vertrok na vijftien dagen herstel *naer beneden*, waarschijnlijk naar zuiden van de huidige provincie Limburg, en wel op 7 september. Zijn kosten betaalde kapitein Berchout.

Soldaat Court Jans, die schijnbaar maar licht gewond was bij zijn aankomst, voelde zich na twee dagen weer krachtig en fit genoeg en keerde terug naar zijn legeronderdeel.

Compagnie van kapitein Schuijl

De vijfgewonden van deze compagnie kregen op twee locaties binnen Grave hun verzorging en wel twee in het Heilige Geesthuis en drie in de St-Jacobsbarakken. Bernt Derricx genoot 47 dagen aan vijf stuivers per dag verzorging in het Heilige Geesthuis, vanwaar hij op 3 oktober weer naar zijn legerkwartier kon terugkeren. Ook Jan Christaens verbleef er een paar weken, precies achttien dagen, sinds zijn aankomst op de achtste oktober. Ook hij keerde naar zijn onderdeel terug op 26e van die maand.

Het verblijf in de St-Jacobsbarakken voor de drie volgende militaire patiënten begon op 18 augustus. De eerste was Casper Tou(w), die na een verblijf van slechts zes dagen alweer naar 'sijn vrienden' (vrienden) vertrok. Het lukte het gasthuis ondanks 'vele devoire' (moeite) niet, de voor hem gemaakte kosten van totaal één gulden en tien stuivers voor zes verblijfsdagen met kost en drank betaald te krijgen. De tweede gewonde was soldaat Bernart Labo, die op 18 augustus samen met zijn vrouw, in de St-Jacobsbarak opgenomen was. Beiden genoten zij 73 dagen kost en drank tegen samen tien stuiver per dag. De voor die tijd forse totaalsom bedroeg meer dan 36 gulden en tien stuiver. Vanaf 30 oktober verbleven zij daar verder voor eigen rekening, 'eijgen cost'. De derde militaire patiënt was Peter Sterck die kortstondig in de barakken opgenomen was, want na zes dagen vertrok hij ook 'naer beneden'.

Compagnie van kapitein Beverwits

Slechts twee gewonden van deze compagnie werden naar Grave verscheept. Als eerste was op 18 augustus Labootzier in het Heilige Geesthuis aangekomen. Na ruim vijf weken was hij zodanig van zijn schotwonden opgeknapt, dat hij weer naar zijn kwartier kon terugkeren.

Het lukte het gasthuis niet – ondanks 'veele ende verscheijde moeijten' – om de hier gedeclareerde 37 dagen verzorging, met een totaalbedrag van negen gulden en vijf stuivers te incasseren. De betaling vanaf 5 september van de andere gewonde Willem Keller leverde over de 34 dagen verzorgingskosten in datzelfde verpleeghuis geen enkel probleem op. Hij ging op 8 oktober naar zijn legeronderdeel terug.

Detail van 'De Zeven Werken van Barmhartigheid', toegeschreven aan de Meester van de Levensbron, ca. 1510. Tempera en olieverf op paneel. Collectie Rijksmuseum Twenthe, Enschede (Inv.nr. 0039)

Compagnie van kapitein Engelberg

Van deze compagnie kon slechts een van de drie gewonden gered worden. Twee overleden in Grave in het Heilige Geesthuis. De enige overlevende had verzorging gekregen in de St-Jacobsbarakken. Alle in rekening gebrachte kosten van totaal 28 gulden en tien stuivers betaalde kapitein Engelberg.

Eerst stierf soldaat Jurrien Driessen. Hij overleed na achttien dagen verpleging op 5 september en werd in een doods-kist begraven. Een paar dagen later, op 9 september stierf Jan Verdonck, na slechts vijf dagen in het Heilige Geesthuis te zijn opgenomen. Zijn totaalkosten kwamen, inclusief de doods-kist van drie gulden, op vier gulden en vijf stuivers.

Jan Huijsman, die op 18 augustus in Grave ontscheept was, vertoefde 67 dagen voor verpleging in de St-Jacobsbarakken. Zijn ruim twee maanden herstel maakte het mogelijk dat hij op 24 oktober 'in sijn Quartier' kon terugkeren.

Compagnie van kapitein Rammelman

Het leven van de twee gewonde manschappen van deze compagnie, Willem Arrell en Jan Socke kon in de St-Jacobsbarakken niet gered worden. Willem overleed reeds na acht dagen en de verpleging van Jan stopte na 39 dagen op 26 september. Hun begrafenis gebeurde niet in een lijkwade maar in een doodskist. Burgemeester Koevenhoven van Grave betaalde alle kosten.

Compagnie van kapitein Dunel

Uit deze compagnie kwamen vijf gewonden in Grave terecht die, na een kort of langdurig verblijf, enige genezing vonden. Antoon van Dijk verbleef van 18 tot 26 augustus in het Heilige Geesthuis en vertrok na negen dagen naar 's-Hertogenbosch. Michiel Frits kon na 73 dagen in de St-Jacobsbarakken verpleegd te zijn op 29 oktober naar zijn militair kwartier terugkeren. Jacob de Smit, die zwaar ziek op 20 september vanuit Maastricht in Grave aankwam, kon eveneens op 29 oktober naar zijn onderdeel teruggaan. Hij was veertig dagen in het Heilige Geesthuis verzorgd.

Cornelis Goethart is slechts tien dagen in de St-Jacobsbarakken geweest. Op 28 augustus kon hij huiswaarts keren naar zijn moeder. In diezelfde barakken verbleef ook een week lang Jan Bossen, die op 12 oktober naar 'zijn quartier' vertrok. Alle kosten van deze verpleegden van twaalf gulden bleven onbetaald.

Compagnie van kapitein Ribbinghs

De enige gewonde die van deze compagnie op 18 augustus in Grave 'in de barakken van St. Jacob' belandde was Daniel de Bruijn. Na de betaalde verpleging van 56 dagen kon hij op 13 oktober naar zijn onderdeel terugkeren.

Compagnie van kapitein Groellant

Van deze compagnie werden vier gewonden – Thomas Goede, Wouter Ligboddij, Hendrick Janss(en) en Hendrick Meson (?) – opgenomen. De totale verplegingskosten van 51 gulden en tien stuivers werden voor rekening genomen door de heer Koevenhoven. Een deel van de verpleegkosten is vermoedelijk ook gedekt en voldaan uit de geringe soldij van de gewonde soldaat, van wie de kapitein in het Staatse leger gewoonlijk de betaalheer was.²⁴

Thomas verbleef slechts zes dagen ‘in den bracken’. Hij vertrok op 24 augustus weer naar zijn onderdeel. Het herstel van Wouter nam 54 dagen in beslag en hij kon op 13 oktober naar zijn onderdeel terugkeren. De derde patiënt Hendrick Janssen onderging van 20 augustus tot 25 november een langdurige verpleging van 87 dagen. Dat gebeurde op twee plaatsen, eerst in de St-Jacobsbarakken en daarna in het Geesthuis. Wat korter, namelijk 49 dagen, duurde de verpleging van Hendrick Meson in het Heilige Geesthuis. Hij keerde op 28 oktober terug naar zijn militair onderdeel.

Compagnie van kapitein Drost

Deze compagnie had een gewonde te betreuren waarvan het leven niet gered kon worden, namelijk Jan Beijers. Van 18 augustus tot 17 september probeerde men zijn leven te redden. Zijn maand verpleging in de barakken en de kosten van zijn doodskist bedroegen in totaal zeven gulden en tien stuiver. Kapitein Drost betaalde deze kosten, evenals die van de twee andere gewonden, Jan Sparrick en Derrick van Zittart, die op 18 augustus waren aangekomen.

Na 33 dagen in de St-Jacobsbarakken verbleven te hebben, ging Jan Sparrick op 20 september naar zijn onderdeel terug. Derrick van Zittart, die op 18 augustus in ‘den cleijen hutten’ was komen te liggen voor een maand verpleging via het gasthuis, kon vanaf 18 september zelf weer voor zijn kost en drank zorgen. Het duurde tot 26 januari 1677, voordat zijn kapitein de aangereikte rekening betaalde.

24 C.M. Schulten en J.W.M. Schulten, *Het leger in de zeventiende eeuw*, Bussum, 1969.

Compagnie van kapitein Blom

In totaal arriveerden op 18, 28 augustus, 20 september en 5 oktober vier soldaten van deze compagnie in Grave. Drie vonden onderkomen en verpleging in de St-Jacobsbarakken en een in het Heilige Geesthuis.

Peter Leydecker vertoefde van 28 augustus tot 12 oktober 45 dagen lang in de St-Jacobsbarakken. Daar was zijn gewonde kameraad Derrick Bruijn, die daar op 18 augustus aankwam, na dertien dagen op 31 augustus gestorven. Zijn naamgenoot Willem Bruijn verbleef er ook van 18 augustus tot 29 oktober, maar kon na 72 dagen weer naar zijn kwartier terugkeren. Zijn zieke compagnon Joost Jaspers, die op 22 augustus in de barakken was beland, vertrok na acht dagen verzorging naar Goes in de provincie Zeeland.

Compagnie van kapitein Cock

Kapitein Cock betaalde de rekening van drie gewonde soldaten uit zijn compagnie. Het verblijf in het Heilige Geesthuis van de lichtgewonde Jan Fransen was van korte duur. Na van 18 augustus tot 24 augustus verpleegd te zijn, kon hij zijn onderdeel weer opzoeken. Soldaat Willem Pastoor werd vanaf 25 augustus aan zijn wonden verzorgd in de St-Jacobsbarakken. Hij vertrok na 51 dagen op 14 oktober 'naer beneden'.

De derde gewonde, Willem Wollif, kwam, toen hij daar 18 augustus arriveerde, aanvankelijk ook in de barakken te liggen, maar werd spoedig naar het Heilige Geesthuis overgebracht. Op 15 november werden zijn verpleegdagen in rekening gebracht, die op 22 december door de kapitein zijn voldaan.

Compagnie van kapitein Van Sommeren

Van de in totaal gedeclareerde verzorgingskosten van 39 gulden voor twee van zijn zwaar geblesseerde soldaten kon het gasthuis niet de gehele vordering incasseren. Na veel moeite lukte het 31 gulden van de kapitein los te krijgen. De kosten betroffen het verblijf Hendrick Janss(en) in de St-Jacobsbarakken inclusief mondkost en verpleging. Hij keerde na 37 dagen verpleging op 24 september naar

het legeronderdeel terug. Jan Willems, die wegens een lange verzorging van 89 dagen van deze barakken was overgeplaatst naar het Heilige Geesthuis, was op de 15e november – toen een gedeeltelijke facturering plaatsvond – nog steeds in dat verpleeghuis. Op dat moment bleken die verpleegkosten te worden doorberekend en ‘gefactureerd’.

Compagnie van kapitein Van Goes

Jan van Dellift, die vanaf 18 augustus 1676 in Grave in de St-Jacobsbarakken verpleegd werd, wist zijn moeder hierover te berichten. Samen met zijn moeder vertrok hij op 22 september naar Delft, zodat de verpleging in Grave beperkt kon blijven tot 34 dagen.

In een tweede lijst van gewonden van deze compagnie worden nog twee gewonden genoemd: Cornelis Goedhart, die tien dagen na zijn aankomst in Grave op 28 augustus in Leiden bij zijn moeder verder verzorgd werd. De andere soldaat Sjan Bohlu of Bohsu werd slechts zeven dagen verpleegd. Hij vertrok op 12 oktober naar zijn militair onderdeel.

Regiment van kolonel Lenoijs

Deze kolonel was aan het gasthuis vanaf 21 september een betaling schuldig wegens de ‘gequeste soldaat Louwijs Sjaech’. Die verbleef er tot 29 oktober en genoot gedurende 38 dagen verzorging in de barakken, waar ook ‘andere gequetste’ verpleegd werden. De rekening bedroeg negen gulden en tien stuivers. De betaling werd gedelegeerd aan kapitein Cortier.

Compagnie van kapitein Steen

Op 21 september 1676 werd de gekwetste soldaat Herman Hend in de barakken opgenomen en vandaar naar het Heilige Geesthuis gebracht, waar hij ‘syn cost ende dranck’ gedurende 44 dagen kreeg. De rekening van elf gulden werd deels door kapitein Steen betaald, namelijk zes gulden en vijftien stuiver, gerekend vanaf 9 oktober tot 9 november. De rest zou kapitein Brakel moeten voldoen. Die betaling bleef echter achterwege.

Gezicht op de stad en vesting Grave, 17 eeuw. Collectie Bodel Nijenhuis, Universiteit Leiden.

Foto: auteur.

Compagnie van kapitein De Man

Op 5 september werd de ernstig gewonde Hendrick Jans in de Graafse haven uit het schip van Maastricht gedragen en naar het Heilige Geesthuis gebracht. Slechts negen dagen bracht hij erdoor, totdat hij op 13 september stierf. Hij werd in een kist begraven.

De andere gewonde was Rurich Aelberts, die op 13 september in het Heilige Geesthuis kwam en er tot 9 november gedurende 52 dagen verbleef. Kapitein De Man betaalde op 9 juni 1677, volgens de kanttkening bij de opgestelde rekening van achttien gulden, slechts ruim vijftien gulden. Hij vond het dagtarief van vijf stuivers te hoog en stelde daarom zelf het tarief van gasthuis bij tot vier stuiver.

Regiment van kolonel Neulants, de compagnie van kapitein Blijenbeek

Van de drie soldaten overleefden twee hun verpleging in Grave niet. De 45 dagen verpleging van Lambert Coetsier, elders Goethaer genoemd – van 11 september tot 25 oktober – in het Geesthuis was tevergeefs. Hij werd in een doods-kist begraven. Zijn strijdmakker Jacob Goetwalt, die van 9 oktober tot 9 november verpleegd was, stierf ook.

Kapitein Blijenbeek betaalde op 9 maart 1677 ook de verzorgingskosten van de derde gewonde Cornelis Plaat. Zijn verpleging in het Heilige Geesthuis van 66 dagen van 14 september tot 18 november was succesvol en hij keerde naar zijn legerkwartier terug.

Compagnie van kapitein Cornput

Kapitein Cornput bleef weigerachtig in het betalen van de verpleegkosten van de gewonde Gerrit Willems. Die was van 17 september tot 25 november in het Heilige Geesthuis verzorgd. De zeventien gulden en tien stuivers werden niet voldaan.

Compagnie van kapitein Hemerts

Ook bij deze compagnie was een gewonde met de naam Jan van Dellift, die op 13 september in de St-Jacobsbarakken opgenomen was en na 45 dagen op 27 oktober aan zijn verwondingen overleed. Bij de gedeclareerde kosten aan kapitein Hemerts werd geen doods-kist opgevoerd. Mogelijk is hij in een lijkwade zonder grafkist ter aarde besteld. De andere gewonde overleefde, dankzij zijn verzorging in de barakken. Daar was hij op 13 september terecht gekomen en hij verbleef er tot 28 oktober 1676, toen hij weer naar zijn kwartier terugging. De totale kosten van 22 gulden en 15 stuivers betaalde de kapitein pas laat, op 17 maart 1678.

Regiment van markies de Touwens, met de compagnie van kapitein Beechs

Op 18 augustus, toen meerdere schepen met gewonden in Grave aankwamen, was ook de gewonde Herman Barichrinck de St-Jacobsbarakken binnengedragen. Zijn verpleging duurde tot zijn vertrek 'naer beneden' op 22 september. De administratie is dan enigermate onderbroken en meldt verder dat Herman een soldaat uit de legereenheid van kapitein Vonck was, die 36 dagen verpleging genoot. Er is in diezelfde registratie ook sprake van een zekere 'sergiant Huybert Vonck' uit weer een ander niet met name genoemd regiment, die in het Heilige Geesthuis verzorging kreeg van 5 september tot 15 oktober 1676.

Op een nieuwe pagina van de lijst wordt de verpleging voortgezet, met onder meer de gewonde Joost de Coninck, die op 23 augustus naar het Geesthuis was gebracht. Hij vertrok na vijftien dagen verzorging 'naer beneden'. In het Geesthuis kwam op 23 augustus ook Court Jans ter verpleging te liggen, maar hij was na twee dagen alweer vertrokken naar zijn kwartier. Deze verpleegkosten bleven beperkt tot 10 stuiver.

Hiermee eindigen de namenlijsten van verpleegde gewonden en gestorvenen in Grave.

Besluit

De staat van gewonde militairen waarop dit artikel is gebaseerd, wordt afgesloten met een lijst van de kapiteins die bij het gasthuis nog openstaande rekeningen hadden. De gehele organisatie van de verzorging van gewonde militairen was niet eenvoudig gebleken. Verschillende slachtoffers hadden schotwonden of wonden door explosies, die een langdurige verpleging nodig maakten. Het is niet mogelijk precies aan te geven hoeveel patiënten zijn overleden. Door de fragmentarische gegevens – juist dit deel van de Graafse stadsrekeningen heeft zeer geleden onder stadsbranden – zijn de totale verpleegkosten niet meer te reconstrueren. Het lijkt erop dat een deel van de verpleging door de Staatse overheid is vergoed. Een ander deel zal door de stad Grave, vooral via de burgemeester, de plaatselijke protestantse kerk en het gasthuis bekostigd zijn geweest.

Uit de verschillende bij het beleg van Maastricht betrokken regimenten, ongeveer 25 compagnieën, zijn ruim honderd gewonden in Grave voor verpleging terecht gekomen. De gemiddelde verpleegkosten per gewonde bedroegen meestal vijf stuiver per dag. Een dergelijke verpleging duurde gemiddeld meer dan vijf weken. Van de circa honderd gewonden is in Grave ruim tien procent komen te overlijden. Daarbij zijn niet een onbekend aantal zwaar gewonden geteld, die onderweg tijdens de Maastocht naar Grave bezweken zijn.

Deze bijdrage heeft een paar aspecten belicht uit het oorlogsverleden van soldaten, die in de jaren 1675 tot 1680 in krijgsdienst waren bij het Staatse leger in Maastricht en Grave. Eventuele gewonden van huurtroepen zijn niet aangetroffen bij de verpleging van de Staatse gewonden in Grave. Mogelijk biedt nadere bestudering van archiefmateriaal in Frankrijk over Maastricht²⁵, alsook over Grave²⁶ aanvullende gegevens. Moge deze bijdrage een aansporing zijn tot diepgaander onderzoek dat ongetwijfeld nieuwe feiten boven water zal brengen.

25 Vincennes, Service historique de la Défense, Château de Vincennes, Archives du depot des Fortifications, inv.nr. 1 VN 95, Maëstricht (1632-1794); 1 VI 25; 1 VM 183 (Maëstricht 1678-1772); 1 VM 184 (Maëstricht 1792-1811); 1 VM 185 (Maëstricht 1812-1861); 1 VN 95, 123; Inv. 1 VM 221-228, nr. 294 'Mémoires, reconnaissance, projets de travaux de défense en concernant les Pays-Bas (1637-1787)', alsook 1 VM 184 Maëstricht (1792-1811) en 1 VN 123 'route de Maëstricht à Venloo (1811-1812)'; 1 VM 185 'Maëstricht (1812-1861)'; Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, MS 3247, Plan des villes fortes Maestricht et Archives des Manuscrits – Néerlandais 128 (1466-1741) fol. 5, 'Copie de lettre datée de Maestricht contenant des détails sur la chute de cette place, 19 juillet 1673'.

26 Vincennes, Archives du depot des Fortifications, 'Mémoires, reconnaissance, projets de travaux concernant Grave 1679-1843', 1 VM 138. GR 1 M 1457 HOLLANDE 1672-1796: 'Mémoires sur l'état actuel des fortifications de Grave par le chef de bataillon du génie Detroye', 26 prairial an IV (14 juin 1796). Zie eveneens: GR 1 M 1458; Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, MS 3247, 'Plan des villes fortes, faits à la main et coloriées Grave'; en Bibliothèque Nationale de France, De la bibliothèque de M. de Paulmy 'Histoire', 5341 B, Plan Grave avec Plan Maestricht.